

В І Д Г У К
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Єременко Юлії Вікторівни
на тему «Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні:
основні чинники та ризики»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

У всіх країнах робота з обдарованими учнями і талановитою молоддю вважається одним з ключових напрямів у сфері освіти задля прогресу суспільства та формування його майбутньої еліти в різних сферах інтелектуальної та творчої діяльності. Особливо ця проблема актуалізується в сучасному українському суспільстві, що підтверджується впровадженням реформи освіти, зокрема концепції Нової української школи в систему середньої освіти задля підвищення якості освіти, побудови освітнього процесу на засадах дитиноцентричного навчання, врахування та розкриття індивідуальності та творчості кожного. Усе це підтверджує значимість проблеми, якій присвятила своє дисертаційне дослідження Єременко Ю.В.

Значимість даної дослідницької праці підсилюється тим, що наявні практики роботи з обдарованими дітьми не відповідають сучасним запитам, не складають системного характеру, також реформування і оновлення потребує система інституцій (формальної та неформальної освіти), які забезпечують цей сегмент роботи, і, головне, особливо гостро відчувається потреба педагогічних кадрів, які спроможні і мотивовані працювати з такою категорією дітей.

Слід віддати належне дисертантці за сміливість у виборі теми та влучне знаходження соціологічної призми аналізу, оскільки проблема знаходиться в міждисциплінарній площині, поєднуючи соціологію, педагогіку, психологію та інші науки. Водночас дискусійною є проблема і суспільному просторі: чи обдарованість є синонімом елітності і освітня політика має бути зорієнтована на побудову системи виявлення таких дітей, особливу роботу за специфічними програмами, технологіями з ними, чи обдарованими є усі діти і завдання освіти полягає у їх виявленні і розвитку на основі індивідуального підходу до кожного учня. Наприклад, у Європейській математичній олімпіаді для дівчат Україна

зайняла 1 місце, а Фінляндія, система освіти якої вважається однією з найкращих в світі, що підтверджується результатами дослідження навчальних досягнень учнів PISA, зайняла останнє 44 місце. Про що це може свідчити, що у нас більш якісна освіта чи, швидше, що у нас декілька фізико-математичних ліцеїв концентрують якість педагогічні кадри й обдарованих в цій сфері дітей і дають поглиблену підготовку що, як результат, дає змогу показати хороші навчальні результати. Такі результати, на жаль, не є рисою цілої системи освіти України, як це характерно для тієї ж фінської освіти. Як справедливо стверджує дисертантка, «у країнах пострадянського простору обдарованість учнів виявляється й оцінюється переважно через результативний компонент», тобто через показники участі в олімпіадах, конкурсах, змаганнях. Такий підхід також потребує переосмислення. Свої неординарні здібності обдаровані учні можуть проявляти у різних сферах: в інтелектуальній, у сфері академічних досягнень, у творчості, в спілкуванні та лідерстві, в художній діяльності і сфері руху тощо. Така багатоманітність проявів обдарованості вимагає глибокого системного аналізу проблеми, за що своєчасно взялася і з чим досить успішно впоралася дисертантка.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Єременко Ю.В. дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до виявлення основних чинників та ризиків самореалізації обдарованих учнів у сучасному українському суспільстві відзначається інноваційністю, оригінальністю, новизною.

Обґрунтованість наукових положень забезпечується широкою теоретичною базою, зокрема авторка апелює до теоретичних положень теорії девіації Р. Мертон; теорії конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман); динамічного підходу (Ю. Бабаєва), що дало змогу сформулювати широку власне соціологічну призму аналізу проблеми, розгляд феномену обдарованості в статичному та динамічному аспектах. На нашу думку, перелік застосованих соціологічних підходів можна було б збагатити й інституційним, який застосувати для аналізу інституційного супроводу обдарованих дітей та молоді.

Слід відзначити досить широку емпіричну базу роботи. Емпіричні дослідження, на результатах яких вибудовується дисертаційне дослідження, розпочаті ще в 2012 році. Здобувачка вибудовує свій емпірико-соціологічний аналіз на залученні інформації, отриманої в результаті проведення опитувань різних груп освітніх суб'єктів з застосуванням індивідуальних та групових (фокусованих) інтерв'ю, анкетувань освітніх експертів, батьків, вчителів, учнів та ін. З одного боку це збагачує дослідницький матеріал, а з іншого, - може ускладнювати аналіз та інтерпретацію результатів з огляду розрізненість методології та інструментарію досліджень.

Обґрунтованості наведених дисертанткою висновків сприяє й джерельна база роботи – список джерел містить 246 найменувань, значна частина з яких є іноземними.

Наукова новизна одержаних результатів

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на досить широкий спектр представлених дисертанткою нових ідей та результатів, що характеризуються новизною.

Заслуговує уваги авторська концептуальна схема типологізації ризиків самореалізації обдарованих учнів, що охоплює суспільні ризики (ризик відсутності усталених критеріїв обдарованості учнів, ризик дискретності уваги до обдарованих учнів, ризик соціальної диференціації, ризик мобільності); ризики школи (стереотипізація обдарованих учнів, блокування талантів, деприваційні ризики); ризики сім'ї (завищений рівень очікувань, екстраполяція на дитину батьківської нереалізованості, відсутність уваги до таланту дитини); індивідуалізовані ризики (ризик невиявленої обдарованості, ризик дезадаптації, ризик негативної девіантної поведінки, ризик завищеної самооцінки, ризик демотивації). Осмислення і систематизація ризикогенних чинників сприятиме виробленню заходів в межах освітньої політики для усунення, чи хоча б зниження, цих бар'єрів.

Авторка по-новаторськи аналізує структурні компоненти обдарованості, які впливають на самореалізацію особистості, виділяючи суспільні (зокрема,

інституційні), середовищні (найближче оточення особистості) та індивідуальні (інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий та діяльнісний). Багаторівневий підхід до аналізу обраної проблеми, на наш погляд, цілком себе виправдовує.

Окрім того, низка ідей і положень в роботі Єременко Ю. В. знайшли подальший розвиток. Це стосується моделі супроводу обдарованих учнів, яку доповнено елементами стейкхолдер-менеджменту та динамічного підходу; специфіки соціологічної інтерпретації характеристик обдарованих учнів тощо.

Загалом вважаємо, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їхня кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Дисертаційна робота містить усі необхідні компоненти згідно нових вимог: анотацію роботи, список публікацій здобувача, та безпосередньо текст роботи, що має класичну структуру - вступ, три розділи, розбитих на підрозділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Повний обсяг дисертації складає 261 сторінку (12,0 д.а.), з них основного тексту 206 сторінок (9 д.а.). Робота ілюстрована 5 таблицями та 11 рисунками. Список використаних джерел містить 246 найменувань.

Перший розділ «Теоретико-методологічні основи аналізу феномена обдарованості» присвячено аналізу та обґрунтуванню ефективних теоретичних інструментів дослідження феномену обдарованості. Його складність та існування на перехресті різних наук визначили поетапність розгляду його сутності та структури у дисертації. Зокрема, авторка розподіляє всі теоретичні конструкти, завдяки яким стає можливим розкриття сутності обдарованості, на два умовні рівня. Перший мов би відповідає на питання: «Що таке обдарованість у соціальному просторі сучасного суспільства?», а другий конкретизує його сутнісні риси. Такий підхід виглядає логічним, бо дозволяє не тільки описати сутність обдарованості, а й розмістити її у матриці соціальних відносин, що є принципово важливим для соціологічного пізнання.

Висновки, які зроблено авторкою відповідно такої запропонованої лінії аналізу стають стрижнем подальшого розгляду обдарованих учнів, акцентуючи увагу на особливостях обдарованих учнів, а також сконструйованості уявлень про них на рівні соціальних очікувань та ін.

Поряд з цим, ретельний аналіз підходів до аналізу обдарованості (динамічного, вікового, факторного, адаптаційного, соціокультурного, екопсихологічного, творчого) дозволив конкретизувати визначальні маркери цього феномену.

Таким чином, автором обґрунтовано теоретико-методологічну базу дослідження сутності обдарованості в цілому та обдарованих учнів, зокрема, що дозволило автору досить впевнено рухатися далі, досліджуючи структуру обдарованості.

Важливим кроком на шляху аналізу обдарованості став у роботі аналіз моделей обдарованості (Дж. Рензулі, Ф. Монкса, А. Танненбаума, Р. Стренберга, К. Хеллера), що дозволило автору визначити її структурні компоненти, які впливають на самореалізацію особистості, зокрема: *суспільні* (зокрема, інституційні), *середовищні* (найближче оточення особистості) та *індивідуальні* (інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий та діяльнісний), що стало основою для подальшого дослідження самореалізації обдарованих учнів.

Важливою методологічною позицією автора є сприйняття обдарованості як трирівневого утворення, де перший рівень – «індивідуальний», другий рівень – «середовищний», а третій рівень – «суспільний». Також цей феномен розглянуто у роботі як той, що має багато проявів, що дозволяє вести мову про типи обдарованості.

У *другому* розділі «Особливості самореалізації обдарованих учнів у сучасному суспільстві» удосконалено можливості використання факторного підходу для дослідження процесу самореалізації обдарованих учнів, завдяки чому чинники впливу на цей процес угруповано наступним чином: особистісні; найближчого оточення; освітнього локального середовища; культурно-освітнього макросередовища та загальносуспільні. Слід зазначити, що такий

висновок є логічним поєднанням із розумінням сутності обдарованості як сукупності особистісних та середовищ них передумов.

Впадає в око, що подальший аналіз обдарованих учнів у дисертації враховує не тільки факторну детермінацію, а й особливості цієї групи як соціального суб'єкту. Тому у дисертації дістала подальший розвиток соціологічна інтерпретація характеристик обдарованих учнів в Україні, завдяки чому їх угруповано та описано в трьох вимірах: соціокультурному, інтелектуально-розумовому та психологічному. В цьому аспекті зафіксовано риси обдарованих учнів, які характерні для них, з точки зору експертів, наведено самооцінку, здійснено аналіз документів та відстежено динамічний аспект таких багатопланових оцінок. Саме в цьому розділі стає очевидним як динамічний та факторні підходи використовуються автором для вирішення завдань дисертації.

Цікавим в цьому аспекті є висновок про відсутність достатнього рівня інституціоналізації, соціальної єдності представників обдарованих людей, що, з одного боку, вдається не завжди можливим, бо інтереси обдарованих людей (виходячи з типів обдарованості) досить різняться, а з іншого, не дозволяє на загальносуспільному рівні соціальної динаміки більш активно ставити питання їхньої життєдіяльності, розвитку та самореалізації.

Таким чином, використовуючи висновки щодо характеристик обдарованих учнів, типи та сутність обдарованості, фактори її детермінації автор досить вдало пропонує типологію ризиків самореалізації обдарованих учнів, а саме: *суспільні ризики* (ризик відсутності усталених критеріїв обдарованості учнів, ризик дискретності уваги до обдарованих учнів, ризик соціальної диференціації, ризик мобільності); *ризики школи* (стереотипізація обдарованих учнів, блокування талантів, деприваційні ризики); *ризики сім'ї* (завищений рівень очікувань, екстраполяція на дитину батьківської нереалізованості, відсутність уваги до таланту дитини); *індивідуалізовані ризики* (ризик невиявленої обдарованості, ризик дезадаптації, ризик негативної девіантної поведінки, ризик завищеної самооцінки, ризик демотивації) тощо.

Така систематизація ризиків самореалізації обдарованих учнів має як теоретичне, так і практичне значення. Бо для підвищення ефективності

використання їхнього потенціалу завдання по превентивним крокам можливих проблем є дуже важливими. Більш того, важливим є висновок, що, окрім самих обдарованих учнів та їхніх сімей, ключову роль у цьому процесі має відігравати держава як своєрідний мегазагальний суб'єкт. Хоча, як показано у дисертації, на сьогоднішній день ефективність його участі в цих процесах невисока.

Варто на увагу той факт, що у дисертації досить ретельно у різних контекстах здійснено аналіз як обдарованих учнів, так і суб'єктів, від яких в тій чи іншій мірі залежить їх самореалізація. Тому робота містить значний пласт суб'єктного аналізу різного рівня: від мікро- до макро- із зазначенням протиріч, які властиві цим суб'єктам у контексті проблеми, що досліджується.

У дисертаційному дослідженні автор досить ретельно досліджує питання самореалізації обдарованих учнів та пропонує власну класифікацію ключових проблемних зон, які виникають при самореалізації обдарованих учнів, зокрема: зона соціального середовища, зона соціальної взаємодії, комунікативна зона та психолого-особистісна. Виокремлення цих зон є свідченням про низьку ефективність превентивних кроків, про які ми вели мову вище.

У третьому розділі «Освіта як чинник самореалізації обдарованих учнів» приділено увагу досвіду роботи з обдарованими учнями та конструюванню удосконаленої моделі такої роботи. Як підсумок такої роботи, дістало подальший розвиток інтегративний підхід до супроводу обдарованих учнів, який у роботі представлено як багатокomпонентну систему взаємопов'язаних елементів формальної, неформальної та інформальної освіти, які утворюють єдиний культурно-освітній простір самореалізації обдарованих учнів. Поряд з цим, удосконалено модель супроводу обдарованих учнів, яку доповнено елементами стейкхолдер-менеджменту та динамічного підходу, що дало можливість ураховувати інтереси всіх суб'єктів цього процесу на основі їх поетапної залученості до наступних елементів супроводу: комплексна діагностика, моніторинг та інформування, консультування, проектування індивідуально орієнтованих програм, первинна допомога у вирішенні проблем і профорієнтації.

Привертає увагу, що у такій аналітичній роботі використано потенціал педагогічних та соціальних технологій, а також бізнес-практик, які на своєму

перетині дали можливість автору запропонувати цікаві рішення щодо супроводу обдарованих учнів.

Цілісність такого аналізу у третьому розділі спирається на можливості со-участі різних соціальних суб'єктів, які було проаналізовано у другому розділі як «джерела» і ризиків та проблемних зон, і можливих учасників їх подолання. Тобто завдяки проведеному аналізу було встановлено амбівалентну роль всіх соціальних суб'єктів у самореалізації обдарованих учнів. І її врахування та можливість мінімізації ризикових впливів закладена в основу моделі.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в якості теоретико-методологічної бази для розробки державних програм зі створення механізмів реформування інституту в сфері роботи з обдарованими дітьми та молоддю. Одержані дослідницькі результати мають значний потенціал до використання в рамках програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних кадрів. Окрім того, результати дослідження дають можливість освітнім установам більш ефективно використовувати потенціал обдарованих учнів, застосовуючи розроблену модель та принципи стейкхолдер-менеджменту в педагогічній діяльності.

Окремі положення та висновки дисертації можуть бути використані в навчальних курсах «Соціологія особистості», «Соціологія освіти».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексної наукової теми Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» «Формування інтелектуального потенціалу суспільства в умовах сучасних соціальних трансформацій» (ДР № 0111U000011, 2011-2015 рр.) та теми кафедри соціології «Простір соціальних можливостей у когнітивній ситуації суспільства знань: проблеми формування та розвитку» (ДР № 0114U006314, 2014-2018 рр.).

Повнота викладу результатів в опублікованих працях та апробація на конференціях

Слід відзначити вагомий науковий доробок дисертантки, який налічує 20 робіт: 1 розділ у монографії, 9 статей (3 з яких опубліковані в спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 1 стаття – у науковому виданні України, що включено до наукометричної бази, 2 статті – у наукових зарубіжних виданнях, що включено до наукометричних баз, 3 статті, які додатково відображають наукові результати дисертації), 10 тез доповідей на наукових конференціях. Ознайомлення з науковим доробком вказує на належне і відповідне встановленим вимогам наукове представлення роботи.

Також авторські наукові ідеї широко апробовані на наукових конференціях, зокрема в соціологічному науковому співтоваристві, серед яких: «Пріоритети розвитку сучасної освіти: теорія, методологія, практика» (Харків, 2014), «Управління якістю навчання в інноваційному ВЗО» (Харків, 2015), «Культура, особистість, суспільство в сучасному світі: методологія, досвід емпіричного дослідження» (Єкатеринбург, 2016), «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2016); «Взаємодія освітніх установ зі стейкхолдерами: веління часу» (Харків, 2017); «Освітні ризики: сутність та підходи до вирішення» (Харків, 2018); «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Львів, 2018); на III конгресі Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (Харків, 2017).

На най погляд, варто відзначити, що отримані практичні результати пройшли апробацію й впроваджені в діяльність фізико-математичного ліцею №27 м. Харкова, Спеціалізованої економіко-правової школи ХГУ «НУА», комунального закладу «Харківський університетський ліцей Харківської міської ради Харківської області» та Харківського ліцею №161 «Імпульс» Харківської міської ради Харківської області.

Представлений дисертанткою доробок свідчить про належну апробацію результатів дисертанткою. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації і результати проведених

досліджень, повною мірою розкривають дослідницьку проблему. Водночас, відзначаємо, що здобувачці варто було б розширити географію конференцій, на яких представлялися результати.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне зазначити наступні дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи:

- Окреслюючи новизну власних дослідницьких результатів, здобувачка констатує, що нею «удосконалено можливості використання факторного підходу для дослідження процесу самореалізації обдарованих учнів, завдяки чому чинники впливу на цей процес угруповано наступним чином: особистісні; найближчого оточення; освітнього локального середовища; культурно-освітнього макросередовища та загальносуспільні» (ст.4). На наш погляд, з такого формулювання не цілком зрозуміло, що здобувачка мала на увазі, чи це застосування певного теоретичного підходу, чи, що більш логічно, проведення факторного аналізу одержаних соціологічних даних.

- Є певні зауваження до оформлення наукового апарату, а саме подання результатів фокусованих групових інтерв'ю (сс.68-88). У тексті роботи бажано було б вказувати у зашифрованому вигляді респондента, а у додатку до роботи – подати список респондентів, звичайно ж, з дотриманням етичних норм дослідження.

- На наш погляд, здобувачці у роботі варто було чіткіше акцентувати на можливості прикладного застосування результатів роботи, тобто яким чином результати роботи можуть бути використані у процесі реформування освіти України, зокрема в процесі впровадження концепції Нової української школи.

- Рекомендуємо здобувачці продовжити в майбутньому науковий пошук в напрямі дослідження ефективних шляхів і моделей реформування інституцій, які відповідальні за супровід обдарованих дітей та молоді, а також нових підходів до підготовки педагогічних кадрів для роботи з цією категорією дітей.

Зазначені зауваження суттєво не впливають на якість дисертаційного дослідження і не зменшують вагомих дослідницьких результатів її авторки.

Загалом за своєю актуальністю, науковою новизною та практичною значущістю, а також рівнем виконання дисертаційна робота відповідає чинним вимогам щодо кандидатських дисертацій, зокрема пп. 9, 11, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її авторка, Єременко Юлія Вікторівна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства,
соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

С. А. Щудло

01. 02. 2019

